

Soliq qarzdorlikni bartaraf etish mexanizmini takomillashtirish masalalari.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Yuldashev Dilshod Rustamovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliqlarni undirish mexanizmini takomillashtirish, soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish va ta'limni yaxshilash, soliq tizimi va tartiblarini soddalashtirish, soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasida samarali aloqa kanallarini rivojlantirish soliqlarni undirish mexanizmlarini takomillashtirish. Bundan tashqari, adolatga bo'lgan ishonch va idrokni shakllantirish va samarali majburlov choralarini qo'llash ham muvofiqlikni oshirishi munosabatlarni rivojlantirish tendentsiyalarini hamda soliq va yig'imlar bo'yicha soliq qarzdorliklar yuzaga kelishining asosiy sabablarini nazariy va amaliy jihatlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: soliq qarzi, boqimanda, kadastr qiymati, shaxsiy kartochka, soliq elementlari, budjet salohiyati, mahalliy budjet, mahalliy budjetlar xarajatlari, sud ijrosi, qarz beruvchi, kreditor, debitor.

Kirish: Davlatimizning hozirgi kundagi tadbirkorlik va kichik biznesni qo'llab quvvatlash hamda ular faoliyatini erkinlashtirish jarayonida turli tekshirishlarni kamaytirish, soliqlar va yig'imlarning ular faoliyatiga ta'sirini kamaytirish, ya'ni mulkchilik shaklidan qat'iy nazar har qanday xo'jalik sub'ekti to'layotgan solig'i unga to'la-to'kis iqtisodiy erkinligini ta'minlashga asos bo'lishiga ershishi bugungi kundagi soliqqa tortish tamoyillarining eng asosiysi ekani hech kimga sir emas. Mustaqillikka erishgan daslabki yillarimizdanoq, qarzdorlikning, ayniqsa, soliq qarzdorlikning o'sishini oldini olishga katta ahamiyat berilmoqda.

O'zbekiston davlatida amalga oshirilayotgan soliq sohasidagi asosiy islohotlar, soliq qonunchiligidagi o'zgarishlar va soliq ma'muriyatini takomillashtirishga

qaratilgan faoliyatlar keng ko'lamda olib borilmoqda. Buning bilan birga, soliq to'lovchilarining qonun bilan belgilangan majburiyatlariga, ya'ni soliq qonunchiligiga muvofiq ravishda o'z vaqtida va to'liq to'lovlarini nazorat qilish mexanizmlari ham takomillashtirilmoqda.

O'zbekistonda soliq qarzining yuzaga kelishidagi muammolar va kamchiliklarni hozirgi holatni hamda chet el tajribasini o'rganib, tadqiqot jarayonida shunday xulosa qilinadi: soliq qarzi taqsimoti respublikadagi soliq yukining iqtisodiyotning turli tarmoqlari va subyektlari o'rtasida adolatli taqsimlanmasligidan kelib chiqmoqda. Soliqni to'lashning adolat prinsiplariga asoslangan holda tadbirkorlik faoliyatining barcha turlarini teng va to'liq ravishda soliqga jalb etishni ta'minlash zarur. Fikrimizcha, agar soliq to'lovchilar o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarsa, qarzlar muammosini hal qilish mumkin bo'ladi. Agar soliq yuki juda yuqori bo'lsa, bu tadbirkorlik subyektlarining faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va ularning investitsiya faoliyatini cheklab qo'yadi. Natijada, bu holat korxona faoliyatining to'xtashiga yoki yashirin iqtisodiyotga o'tib ketishiga olib kelishi mumkin. Ikkala holatda ham davlat bundan zarar ko'radi, mamlakat bo'yicha ishlab chiqarishning pasayishiga, oxir oqibatda yalpi ichki mahsulotning qisqarishi, soliqlar orqali kelib tushadigan daromad manbaining torayishiga olib keladi.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, oxirgi yillarda iqtisodiyotda soliqlarning umumiy stavkaci pasayish tendensiyasiga ega. 2017-yilda mazkur ko'rsatkich 44,8 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilning ma'lumotlariga ko'ra 40,5 % ga teng bo'lib, 4,3 foizli punktga pasaygan. jumladan, Osiyo va Tinch okeani mintaqacida ushbu ko'rsatkich deyarli o'zgarmagan bo'lsa, Afrika qit'asi davlatlarida 10,3 foizli punktga (57,4 %dan 47,1 %ga), markaziy Osiyo va Sharqiy Evropa mamlakatlarida 7,9 foizli punktga (41,3 %dan 33,4 %ga), Evropa Ittifoqi va Evropa erkin savdo uyushmasiga a'zo davlatlarda 3,0 foizli punktga (42,6 %dan 39,6 %ga), janubiy Amerika mamlakatlarida 1,2 foizli

punktga (53,5 %dan 52,6 %ga), Shimoliy Amerika davlatlarida 3,1 foizli punktga (42,0 %dan 38,9 %ga) pasaygan¹.

Ushbu soliq turini 2018-yilda respublikamizdagi 10 mingga yaqin yuridik shaxslar to'laydilar. Albatta bu katta ko'rsatkich emas, biroq 2020-2023-yillarda budjettagi umumiy boqimandaning 35-37%ni hamda davlat budjetiga soliqlar bo'yicha tushumlarning 22-25%ni shu soliq turi tashkil etgan. QQS bo'yicha soliq yukini kamaytirib, soliq qarzdorligining kelib chiqmasligini yoki qisqartirilishini ta'minlash maqsadida, budjet daromadlaridagi yo'qotishlarni hisobga olgan holda iqtisodiyot fanlari doktori, professor Sh.A.Toshmatov tomonidan ko'p omilli korrelyatsion-regression tahlil amalga oshirilgan².

Soliq stavkasini qancha qilib belgilanishi bo'yicha respublikamiz olimlari o'rtasida ko'plab tortishuvlar mavjud. Ayrim olimlar stavkani 18% qilib belgilashni taklif qilsa, ayrimlari 15-17% qilib belgilanishi tarafdori. Biz soliq stavkasini pasaytirish zarurligini ko'ramiz, lekin uning aniq miqdorini belgilashda xorijiy davlatlar tajribasini ham hisobga olishni ma'qul deb hisoblaymiz.

Dunyoning 160 dan ortiq mamlakatlarda QQS joriy etilgan. Ularning aksariyatida stavkalar eng maqbul 15 foiz – 20 foiz darajasida belgilanadi (QQS stavkasiga 17,5 foizga to'g'ri keladi). Agar soliq stavkasi oshirilsa—biznesning xufyona shakli ortadi, aksincha stavka pasaytirilsa — budjet daromadlariga tushumlar kamayadi³. Fikrimizcha, QQS bo'yicha asosiy stavkani 2-5%ga kamaytirib, QQSdan boqimanda qarzdorligi oshib borayotgan sohalar bo'yicha tabaqalashgan stavkalar joriy etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bizning fikrimizcha, agar soliq solishning adolatlilik prinsipi asosida yondashilsa, hozirgi kunda soliq siyosati konsepsiyasi soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimda soliq to'laydigan xo'jalik sub'ektlari o'rtasidagi soliq

¹ Toshmatov Ш. “Давлат бюджети даромадларини шакллантиришда янги солиқ концепциясининг таъсири: натижалар ва ўрта муддатли истикболлар”, Республика илмий-амалий конференция номи . ДСҚ МОМ. Т. 2019. 6-бет.

² Ўзбекистон Республикаси ДСҚ маълумотлари ва проф, Ш.А.Ташматовнинг докторлик диссертациясидаги маълумотлари асосида тайёрланди.

³ Интернет манбаси. <https://www.kommersant.ru/doc/2945195>

yukining darajasidagi farqni tenglashtirish tendensiyasi mavjud. Shu bois, ishchi kuchini ko'p talab qiladigan yirik soliq to'lovchilarga nisbatan to'lovlar miqdorini kamaytirish, ularning xarajatlarini qisqartirish orqali, ya'ni ishlab chiqariladigan mahsulot yoki taqdim etiladigan xizmatlarning narxini pasaytirish orqali, faoliyatlarini jadallashtirishga yordam berishi mumkin, bu esa qarzlarni kelib chiqishini oldini olish maqsadida muhimdir.

So'nggi yillarda miqdori ortib borayotgan yuridik shaxslar, ayniqsa davlat ulushi 50 foizdan oshgan korxonalar, budjetdan tashqari maqsadli jamg'armalar, ya'ni pensiya jamg'armasi kabi, ijtimoiy to'lovlar bo'yicha qarzdorlikning ortishiga sabab bo'layotgan omil sifatida YAIT yukining yuqoriligini ko'rsatish mumkin. Bizning fikrimizcha, yuridik shaxslar zimmasida og'ir yuk bo'layotgan ijtimoiy soliq yukini boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bilan bir xil darajada ushlab turish maqsadga muvofiqdir.

Soliq majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish, soliq qarzini oldini olish va to'lovchilarda to'lov intizomini yanada mustahkamlash, shuningdek intizomli soliq to'lovchilarni rag'batlantirish maqsadida penya miqdorlarini ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib to'g'ridan-to'g'ri makaziy bankning mamlakatda inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda belgilagan qayta moliyalashtirish stavkasidan kelib chiqish va mazkur mexanizmning ta'sirini oshirgan holda birxillashtirish zarur deb hisoblaymiz. Bundan tashqari, korxonalar hisobot davrida yirik miqdorda tovaraylanma amalga oshiradi hamda belgilangan tartibda hisobot topshiradi, lekin to'lov muddati kelgandan so'ng faoliyatini to'xtatib qo'yish orqali hisoblangan soliqlarni to'lamasligi oqibatida soliq qarzi yuzaga keladi. Ularning balansida mol-mulki mavjud emas, debitorlari to'g'risida ma'lumot taqdim etmagan yoki debitori mavjud emasligi to'g'risida ma'lumot taqdim etgan.

Soliq qarzdorligini to'lashdan qochish bilan bog'liq yana bir muhim jihat sifatida, O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi davlat xizmatlari agentligi bilan birgalikda

korxonalarni bir hududdan ikkinchisiga ko'chirishni tartibga soluvchi tizimni joriy etish rejalashtirilgan. Bu jarayonda, agar korxonalar ko'chish niyatini bildirsa, davlat xizmatlari agentligi Soliq qo'mitasining xulosasini olgandan so'ng ko'chishga ruxsat berish tartibi o'rnatilgan.

Bu holat o'z navbatida O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligining 2012-yil 15-martdagi 2342-sonli bilan qayd etilgan "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning bank hisobvaraqlaridan pul mablag'larini hisobdan chiqarish tartibi to'g'risida"gi yo'riqnoma 1-ilovaci keltirilgan⁴ tatbiq etilmaydigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarining hisobvaraqlari orqali pul mablag'lari aylanishi hisobiga qo'yilgan inkasso talabnomalarni ijrosiz qolishiga olib keladi.

masalan, kliring transaksiyalar (operasiyalar), ya'ni kliring (hisob) registrlari — bitimlar tuzish va bitimlar bo'yicha majburiyatlarni bajarishga mo'ljallangan pul mablag'lari qoldiqlari to'g'risida ma'lumotlarni hisobga olish, shuningdek, kliring ishtirokchilarining bitimlar bo'yicha majburiyatlari va talablari hisobini yuritishda foydalaniladigan hisob-kitob-kliring palatasining ichki elektron hisob registrlari⁵. Kliring – birja a'zolari va ularning mijozlarining o'zaro majburiyatlarini belgilash, aniqlashtirish va hisobga olishga doir operasiyalar majmuasi, shuningdek, Tovar-xom ashyo birjalarida hisob-kitob-kliring operasiyalarini o'tkazish qoidalari va birja savdosi qoidalariga muvofiq ular o'rtasida amalga oshiriladigan o'zaro hisob-kitoblar – kliring hisoblanadi⁶.

Soliqlarni o'tkazishga doir to'lov topshiriqnomalarining, shuningdek soliqlarni undirish to'g'risidagi inkasso topshiriqnomalarining banklar tomonidan bajarilishi oxirgi yillarda nazoratsiz qoldirilmoqda.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигининг 2012 йил 15 мартдаги 2342-сонли билан қайд этилган "Хўжалик юритувчи субъектларнинг банк ҳисобварақларидан пул маблағларини ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисида"ги йўриқнома

⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 17 январдаги 33-сон қарорига 1-илова "Товар-хон ашё биржаларида ҳисоб-китоб-клиринг операцияларини ўтказиш қоидалари" 1-банди.

⁶ Интернет манбаси. <http://broker.uzex.uz/files/uploads/биржа-савдолари-оидал...дан-кучга-киради.pdf>
www.pedagoqlar.uz

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995-yil 12-maydagi farmoniga muvofiq, ustav kapitalida davlat ulushi 50 foiz yoki undan ortiq bo'lgan tijorat sub'ektlari iste'molchilar va buyurtmachilarga, agar ular tomonidan taqdim etiladigan ishlar yoki xizmatlar qiymatining kamida 15 foizini oldindan to'lamasa, mahsulot jo'natish, ishlarni bajarish va xizmat ko'rsatish taqiqlangan. Shuningdek, tovarlar jo'natilgan, ishlar bajarilgan va xizmatlar ko'rsatilgan kundan boshlab, to'qson kun o'tganidan keyin, etkazib berilgan tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlar uchun mablag'lar kelib tushmaganligi muddati o'tgan debitorlik qarzi hisoblanishi belgilangan. Muddati o'tgan debitorlik qarzining mavjudligi uchun korxona rahbarlari va bosh buxgalterlariga nisbatan jiddiy ma'muriy va moddiy javobgarlik choralari ko'rish, hatto jinoiy javobgarlikka tortish choralari ko'rish nazarda tutilgan.

Ushbu Farmondagi ayrim talablar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 14-sentabridagi Farmoni⁷ bilan Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi hamda monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasining takliflariga asosan 2021-yil 1-dekabrda quyidagilar bekor qilingan:

- tijorat banklariga etkazib berilgan mahsulotlar (bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar) uchun to'lovlarni uchinchi shaxslar hisobidan qabul qilishga taqiqlovchi me'yorlar mavjud;

- davlat ulushi 50 foiz yoki undan yuqori bo'lgan tijorat sub'ektlarining mahsulotlarni etkazib berish (ishlarni bajarish, xizmatlarni ko'rsatish) bo'yicha shartnomalarida majburiy ravishda oldindan to'lov belgilanishi talab etiladi;

- qishloq xo'jaligi va chorvachilik mahsulotlarini yetishtiruvchi tashkilotlar o'rtasida tuziladigan shartnomalarda ham majburiy avans belgilanishi lozim. Oldingi tahrirdagi farmon talablariga binoan, korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy ahvolini mustahkamlash, etkazib berilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun iste'molchilarning o'z vaqtida hisob-kitob qilishlarini ta'minlash, xalq xo'jaligida

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шартномавий муносабатларни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2021 йил 14 сентябридаги ПФ-6313-сонли Фармони 1-банди.

to'lov intizomining yaxshilanishi uchun rahbarlarning mas'uliyatini oshirish maqsadida, barcha mulkchilik shakllaridagi tijorat sub'ektlari iste'molchilarga va buyurtmachilarga tatbiq etilishi zarur.

Ijro organi tomonidan qarzidor mol-mulki qayta xatlanishi, ijro muddati cho'zilishiga va soliq qarzini undirish samaradorligi pasayishiga olib keladi. Shu sababli, ijro organi qayta xatlov o'tkazmasdan, soliq organi xatlovi asosida ijro harakatini keyingi bosqichini davom ettirsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Xulosa va takliflar.

Davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq qarzidorligini undirish ma'murchiligidagi har bir yo'nalishda soliqlarni majburiy undirish uchun nazorat ishlarini, ya'ni mas'ul bo'lgan tashkilot, idora va ayniqsa xizmat ko'rsatayotgan bank muassasalari javobgarligini kuchaytirish barobarida undirishga doir xarajatlarni kamaytirish maqsadida barcha bosqichlarni elektron shaklga o'tkazish, mavjudlarini yanada takomillashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.